

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Het persoonlijke in Thorbeckes Tweede Kamer

Turpijn, J.J.B.

DOI

[10.5117/TVT2020.2.006.TURP](https://doi.org/10.5117/TVT2020.2.006.TURP)

Publication date

2020

Document Version

Final published version

Published in

Tijdschrift voor Taalbeheersing

License

CC BY-NC-ND

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Turpijn, J. J. B. (2020). Het persoonlijke in Thorbeckes Tweede Kamer. *Tijdschrift voor Taalbeheersing*, 42(2), 189-204. <https://doi.org/10.5117/TVT2020.2.006.TURP>

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

Het persoonlijke in Thorbeckes Tweede Kamer

Jouke Turpijn

TVT 42 (2): 189–204

DOI: 10.5117/TVT2020.2.006.TURP

Abstract

Remarks about the person in Thorbecke's Second Chamber

There is always a risk in parliamentary politics that objective debate will change into personal debate and conflict. On the one hand, orators can choose to launch a personal verbal attack to their opponents. On the other hand, opponents can interpret verbal arguments as a personal attack, even if these words were not meant that way. In the most extreme cases personal honour is damaged and needs to be repaired through other means, including a physical duel. Compared to other young parliaments, the nineteenth century Dutch 'Second Chamber' (Tweede Kamer) had a quiet and calm reputation. How did Dutch Members of Parliament handle their emotions in confrontations that risked to become personal? How did the most influential politician, J.R. Thorbecke, deal with these confrontations? Which rules and rituals were at the disposal of MPs to protect themselves against personal politics? And what could contemporary parliamentary debate learn from these Dutch nineteenth-century examples? To find answers to these questions, this article explores personal politics in Thorbecke's Second Chamber.

Keywords: parliamentary debates, personal politics, honour, Second Chamber, political rituals, Thorbecke, nineteenth century

1 Inleiding

Wie in het dagelijks leven een opmerking te horen krijgt met de woorden 'Niets persoonlijks, maar...', heeft goede redenen om op zijn hoede te zijn. Er bestaat immers een grote kans dat het vervolg van de opmerking juist

heel erg persoonlijk zal zijn. Het verzoek om de opmerking niet persoonlijk op te vatten kan dan als effect hebben dat de toegesproken persoon dat juist wèl doet. Dit effect wordt al dan niet bewust, al dan niet terecht en al dan niet met goede of kwade bedoelingen opgewekt.¹

Deze bijdrage gaat over persoonlijke opmerkingen in het parlementaire debat en welke gedachten betrokkenen hierover vormden in het derde kwart van de negentiende eeuw – de periode dat de Tweede Kamer meer invloed kreeg in het politieke bestel. Persoonlijke opmerkingen kunnen resulteren in persoonlijke aanvallen en dat kon in het negentiende-eeuwse parlement verstreckende gevolgen hebben. In het meest extreme geval werd een persoonlijke aanval geïnterpreteerd als een aanval op de eer. Geschonden eer moest hoe dan ook hersteld worden; pas als dat was gebeurd konden de betrokkenen weer verder.

In het jonge parlement van de Verenigde Staten verplaatsten dergelijke kwesties zich ook tot buiten de muren van het parlement, waar soms zelfs met scherp geschoten werd. Het duel tussen Aaron Burr en Alexander Hamilton in 1804 is het meest in het oog springende voorbeeld. Burr en Hamilton leefden al jaren in onmin en vooral laatstgenoemde kon in geschreven en gesproken woord fel uit de hoek komen. Zo had Hamilton Burr achter zijn rug om als *'mischievous enemy'* omschreven om zo diens kansen bij de presidentsverkiezingen om zeep te helpen. Burr kwam erachter en vatte de woorden persoonlijk op: *'political opposition can never absolve gentlemen from the necessity of a rigid adherence to the laws of honor and the rules of decorum.'*² Uiteindelijk moest een duel de geschonden eer red- den en dat werd Hamilton fataal. Bewuste aanvallen op de eer van de ander, of het bewust interpreteren van opmerkingen van een ander als een aanval op de eer, waren de ultieme troefkaarten in de Amerikaanse politiek van de late achttiende en vroege negentiende eeuw (Freeman, 2002). Een oorspronkelijk zakelijke behandeling van een vraagstuk kon vrij abrupt veranderen in een in alle opzichten persoonlijk conflict.

Vanuit Nederlands parlementair perspectief lijkt een fysiek duel op 'Amerikaanse toestanden'. Het Nederlandse parlement had in de negentiende eeuw juist de reputatie waardige, beschaafde en rustige overleggen te voeren. Tegelijkertijd zijn deze Kamerleden in de kern niet anders dan hun Amerikaanse collega's: het zijn allen elitaire heren die allerlei tegen- gestelde belangen en emoties met zich meedragen als zij de vergaderzaal betreden. Hoe gingen deze Nederlandse politici dan met persoonlijke op- merkingen en aanvallen om? En hoe doen zij dat vandaag de dag? Wanneer wordt een opmerking als 'niets persoonlijks maar...' gezien als een persoon- lijke aanval en wat doet dat met het politieke debat? Welke instrumenten

heeft het parlement om met persoonlijke aanvallen om te gaan en hoe worden deze instrumenten gebruikt?

Om een antwoord op deze vragen te vinden is eerst gekeken hoe en hoe vaak ‘niets persoonlijks, maar...’ in de geschiedenis van het parlement gebruikt is. Vervolgens gaat de aandacht uit naar het parlement in het derde kwart van de negentiende eeuw. De toegenomen invloed van de Tweede Kamer ging gepaard met een andere omgang met persoonlijke taal en persoonlijke aanvallen. Deze omgang is tot de dag van vandaag van invloed in het parlement, maar kwam niet zonder slag of stoot tot stand. Johan Rudolf Thorbecke liet zich in deze debatten zien als een gezaghebbend docent. Hij probeerde in de vergaderzaal persoonlijke confrontaties terug te loodsen tot zakelijke debatten ten behoeve van de bevordering van het algemeen belang. Maar hield Thorbecke zich zelf wel aan zijn eigen lessen? Tot slot wordt kort gekeken wat parlementen in de huidige tijd van deze lessen kunnen leren.

2 ‘Niets persoonlijks, maar...’ in de parlementaire geschiedenis

De uitdrukking ‘niets persoonlijks, maar...’ levert slechts vier treffers op in de historische parlementaire database.³ Blijkbaar was en is het niet gebruikelijk om deze woorden in de mond te nemen. De eigenzinnige liberaal C.M. Storm van 's Gravesande had in 1870 de primeur toen de pensioenen in de marine aan de orde waren. In negentiende-eeuwse parlementaire debatten betraden Kamerleden vaak allerlei tamelijk onnavolgbare zijpaden. Storm van 's Gravesande vormde geen uitzondering en bracht de omgang van de marine met bedrijven en dienstverleners die buiten de zeemacht vielen ter sprake. Kennelijk ging er wel eens iets mis:

[...] Ik bedoel in de verste verte hier niets persoonlijks, maar moet bekennen, dat ik wel eens voorbeelden gezien heb, dat die goede aanraking met leveranciers en die gemakkelijke behandeling volstrekt niet ten bate van den Staat was. (*Handelingen Tweede Kamer (HTK) 1870-1871, 466-467*)

De opmerking was in de ogen van de spreker niet aanvallend bedoeld: de minister tegen wie Van 's Gravesande sprak had niet zozeer iets verkeerd gedaan. Tegelijkertijd vond de spreker het wel nodig om een persoonlijke ervaring in te brengen. Noch de minister, noch de andere aanwezigen

vonden het nodig om op de woorden te reageren en de opmerking werd dus niet als een persoonlijke aanval opgevat.

Het zou 55 jaar duren voordat een andere politicus dezelfde woorden uitsprak. Arend Braat, beter bekend als Boer Braat, sprak in 1925 ook over pensioenen, ditmaal van ambtenaren:

[...] Volgens de wet krijgen zij [ambtenaren, JT] dat pensioen; dat is niet te veranderen. Ik bedoel ook niets persoonlijks, maar neem alleen een voorbeeld om aan te toonen, hoe onrechtmatig gelden worden besteed. Zoo zijn er hier meer, die zelfs meermalen pensioen trekken. De wetgever kan hier ingrijpen. (*HTK* 1925-1926, 196)

Op het moment van spreken zaten er meerdere ambtenaren in de zaal. Braat benadrukt dat hij niet iemand specifiek bedoelt, maar stelt vervolgens wel dat er rotte appels tussen de ambtenaren zitten. De opmerking had hierdoor als een persoonlijke aanval geïnterpreteerd kunnen worden, maar aangezien ambtenaren als niet-Kamerleden niets in het debat mogen terugzeggen blijft het onduidelijk of dit ook daadwerkelijk het geval was.

In 1988 was het de beurt aan een minister om de woorden te gebruiken. Neelie Kroes gaf toen uitleg over wederom de pensioenen, ditmaal die van het havenpersoneel. Zij sprak PvdA-er Boersma toe, die haar zojuist had gewezen op de enorme voortvarendheid waarmee zij te werk ging: was enige voorzichtigheid en reflectie niet op zijn plaats? Kroes reageerde als volgt:

[...] Er is door de heer Boersma gezegd 'de minister wil zo graag'. Laat daarover geen misverstand bestaan, dat is niets persoonlijks, maar ik zeg dit met het oog op de mensen. Ik vind het langzamerhand een onhoudbare situatie. Dit is geen verwijt aan u; laten wij dat in alle rust zeggen. Mensen die niet dagelijks met de politiek van doen hebben, begrijpen er geen sikkepit van. (*Handelingen Eerste Kamer (HEK)* 1987-1988, 1390)

De opmerking 'niets persoonlijks, maar' is hier bedoeld om een eerder uitgevoerde daad te rationaliseren, namelijk om duidelijk te maken dat de daadkracht van de minister een weloverwogen keuze is om mensen in te lichten. De opmerking is in dit geval als verdediging en niet als aanval gebruikt en valt te interpreteren als een al dan niet gelukte poging haar zakelijke en pragmatische aanpak te benadrukken.⁴

Het laatst voorbeeld dateert van 10 november 2017 en gaat over de beëindiging van de militaire missie in Afghanistan. Minister Ank Bijleveld had net de afgetreden Jeanine Hennis opgevolgd, maar heeft zich nog niet goed over dit onderwerp ingelezen. Sadet Karabulut van de Socialistische Partij had de minister hierover aangesproken.

Minister Bijleveld: [...] Met alle respect voor uw inbreng, maar u moet zich realiseren dat ik dit werk nog maar twee dagen doe. In mijn werk als commissaris in Overijssel was ik niet geneigd om dit soort stukken allemaal te lezen, zeg ik maar even. [...] We komen er dus gewoon op terug.

Mevrouw Karabulut (SP): Het is helemaal niks persoonlijks, maar het is een nogal relevant artikel en een nogal lijkig geheim rapport. Dank voor deze toezegging.

Minister Bijleveld: Ik weet het gewoon niet, dus we komen erop terug. (*HTK* 2017-2018, Algemeen overleg Defensie, 10-11-2017)

In dit voorbeeld lijkt er meer persoonlijks te spelen dan in de vorige. Karabulut reageert op een andere klassieke opmerking, namelijk 'met alle respect', waarbij 'a' gezegd wordt (ik heb respect voor uw inbreng) maar wellicht 'b' bedoeld wordt (ik heb weinig/geen respect voor uw inbreng). Bijleveld pareert Karabulut door te stellen dat zij door gebrek aan kennis eenvoudigweg geen antwoord kan geven, maar het laatste woord lijkt hierover nog niet gezegd te zijn.

De opmerking 'Niets persoonlijks, maar' wordt in deze voorbeelden nooit persoonlijk opgevat. Althans, niemand reageert expliciet op deze opmerking, die bovendien bijna nooit wordt gebruikt. De lage frequentie dat 'Niets persoonlijks, maar' in de geschiedenis van het parlement is uitgesproken komt overigens ten dele voort uit de formulering van de zoekvraag. Wanneer echter wordt gezocht op 'niets persoonlijks' plus 'bedoeld' levert dit ook maar 56 treffers op in bijna 200 jaar parlementaire geschiedenis. Ook de woordencombinatie 'persoonlijke(n) aanval' – al dan niet met een 'n' erbij – scoort laag: 120 treffers – minder dan één keer per jaar. De focus van deze bijdrage is echter niet kwantitatief maar kwalitatief van aard vanuit een historisch perspectief. In de volgende paragraaf wordt daarom nader ingegaan op de vraag hoe in de latere negentiende eeuw werd omgegaan met het persoonlijke in het politieke debat en wat Thorbeckes opvattingen daarover waren.

3 De lessen van Thorbecke

3.1 De politicus als *gentleman*

De liberale staatsman Johan Rudolf Thorbecke heeft als geen ander een stempel gedrukt op de negentiende-eeuwse constitutie en de cultuur van het parlement. Hij speelde in deze periode een hoofdrol bij het ontstaan van regels en gebruiken rondom persoonlijke aanvallen in het parlement. Wat zou hij van de 'Niets persoonlijks, maar'-constructie gevonden hebben? Op het eerste gezicht lijkt het antwoord eenvoudig: niets. De uitdrukking is slechts één keer in zijn bijzijn gebruikt en toen, in 1870, reageerde hij er niet op.

Tijdens zijn actieve politieke periode (1840-1872) reageerde Thorbecke sowieso niet zo vaak op persoonlijke opmerkingen. Daar was ook nauwelijks aanleiding voor: veel heftige persoonlijke aanvallen waren er op het eerste gezicht niet in de Tweede Kamer in deze periode. Wie de teksten van Thorbecke en zijn collega's erop naslaat, leert snel dat parlementaire politiek algemeen, rationeel en waardig gevoerd werd en vooral niet persoonlijk en polariserend. Een 'Niets persoonlijks, maar' zou het risico van het onwaardige en persoonlijke met zich mee kunnen brengen, zowel bij de spreker als bij de ontvanger van de opmerking.

Hoe konden de heren van 1848, die over heel veel onderwerpen toch heel verschillende ideeën hadden, er nu voor zorgen dat zij inderdaad zakelijk en waardig bleven in het debat? Thorbecke legt het allemaal nog een keer fijntjes uit in de Tweede Kamer in november 1854. Hij stelde dat de parlementaire omgangsregels 'in het algemeen geen andere zijn dan die [...] welke de *gentleman* jegens den ander in het gewone onderhoud betracht'. Dat klonk de aanwezigen als muziek in de oren, want iedereen wilde wel een *gentleman* zijn: fatsoenlijk, respectabel, beschaafd en waardig. En toch was de parlementaire *gentleman* anders dan de *gentleman* van de straat. Volgens Thorbecke hadden parlementaire 'woorden' namelijk 'een andere betekenis [...] dan die zelfde woorden in de gewone zamenleving'. Als een *gentleman* van de straat tegen een soortgenoot zou zeggen dat hij 'onoprecht' of 'niet te vertrouwen' was, dan had de ander een goede reden om dat persoonlijk op te vatten en iets terug te zeggen. Een parlementaire *gentleman* zou zo'n opmerking echter niet persoonlijk opvatten. Volgens Thorbecke stonden in het parlement classificaties als 'onoprecht' voor wantrouwen jegens beleid of plannen en mochten deze noch persoonlijk, noch als een zaak van eer of fatsoen worden opgevat (*HTK 1854-1855*, 115, 145).

Dat klinkt mooi: als niemand verwijten persoonlijk neemt, dan kan een parlement haar werk efficiënt doen, nieuwe wetten behandelen en beleid

controleren zonder steeds maar weer door interrupties en punten van orde gestoord te worden. Toch is dit ideaal ver van het werkelijke parlement verwijderd. En dat geldt zeker voor de huidige Tweede Kamer. Kamerleden interrumperen elkaar om de haverklap en schromen niet om een beroep te doen op artikel 56 van het *Reglement van Orde*. Dit artikel stelt leden onder andere in staat om een 'persoonlijk feit' onder de aandacht te brengen. Hiermee kan een spreker aangeven dat een andere spreker te ver is gegaan in een belediging, onterechte beschuldigingen maakt of hinderlijke feitelijke onjuistheden heeft uitgesproken. In december 2015 liepen de gemoe- deren bijvoorbeeld hoog op. Selçuk Öztürk (Groep Kuzu/Öztürk) was boos op de anti-islam retoriek van Machiel de Graaf (Partij voor de Vrijheid), die hij dom en fascistisch noemde. Laatstgenoemde kreeg echter steun uit onverwachte hoek, namelijk van Sadet Karabulut van de Socialistische Partij:

De heer Öztürk (Groep Kuzu/Öztürk): Ik ben nog niet klaar, voorzitter. De meeste racisten waren juist dom. En de heer De Graaf is dom bezig. Hij is fascistisch bezig en daarmee moet hij ophouden!

De voorzitter: Ik ga hier echt een eind aan maken. Het spijt mij zeer.

Mevrouw Karabulut (SP): Voorzitter, met uw permissie wil ik een persoonlijk feit maken. Ik denk dat het zijn bedoeling was, daarom wil ik het rechtzet- ten. De heer Öztürk suggereerde dat wij racisme of fascisme of discriminatie zouden steunen. Dat is een grote leugen. De manier waarop hij u en andere collega's daarvan beschuldigt, is schandelijk. Ik neem daar juist afstand van, ook wanneer het mensen met een islamitische achtergrond betreft. Het niet meten met twee maten zou de heer Öztürk zelf ook wat meer kunnen toepas- sen. (*HTK 2015-2016*, 39, 7-12-2015)

Öztürks woorden worden hier door Karabulut beleefd als een aanval op het parlement als zodanig, dat wil zeggen op alle leden die er deel van uitma- ken. Met haar reactie slaat ze niet alleen de persoonlijke aanval van Öztürk af, maar beschuldigt zij hem op haar beurt van leugenachtigheid en schan- delijk gedrag. Beroep doen op een persoonlijk feit vormt daardoor ook een ideaal verdedigingsmechanisme om een tegenstander van antiparlemen- tair gedrag te beschuldigen.

In de jaren 1850 bestond een soortgelijk artikel als het huidige artikel 56, zij het in een iets andere vorm. In de jaren voor de grondwetsherziening van 1848 stelden Kamerleden zich al de vraag of er een verbod op bele- digingen moest komen in het spelregelboekje van de Tweede Kamer: het *Reglement van Orde*. Ze besloten dit toen niet te doen, omdat de gedachte dat leden elkaar zouden beledigen op zichzelf al als een belediging werd

ervaren. Allerlei kleine en grote conflicten in de jaren 1840 hadden echter laten zien dat zo'n regel toch wel zinvol was, ook al werd er in de praktijk weinig gebruik van gemaakt. Het laat ook zien dat Thorbeckes ideeën over de parlementaire *gentleman* wens en geen werkelijkheid waren.⁵

Waarom kwam Thorbecke juist in november 1854 met zijn verhaal over de parlementaire *gentleman*? De Tweede Kamer had net een heftig en zeldzaam incident meegemaakt. Het kabinet van Thorbecke was in 1853 gevallen omdat de koning en de ministers elkaar niet meer vertrouwden. Op één minister na, de minister van Oorlog, generaal H.F. Forstner van Dambenoy. Thorbecke, inmiddels weer gewoon Kamerlid, en de liberalen rondom hem zagen in deze minister een inrigant, omdat hij niet was opgestapt. Minstens zo vervelend was het dat Forstner in hun ogen zijn werk zo slecht uitvoerde. Al bij zijn aanstelling schreef een kritische krant: 'Hij is geen politiek man en kan geen Minister van Oorlog zijn onder een vrijzinnig zowel als onder een vrijheidslievend gouvernement' (*De Nederlander*, 7-10-1852).⁶ In de praktijk gaf de minister zelden antwoord op inhoudelijke vragen. Maar het ingewikkeldste was dat Forstner allerlei vormen van vragen en commentaar steeds heel persoonlijk opvatte. Helemaal mis ging het toen het Kamerlid J.P.P. van Zuylen van Nijevelt in november 1854 hem van 'mystificatie' – een negentiende-eeuwse aanduiding voor liegen – beschuldigde zonder met duidelijke bewijzen te komen. De generaal werd woedend, ontblootte een deel van zijn sabel, wees dreigend naar de spreker en stelde dat de geschonden eer slechts door een duel met pistolen kon worden hersteld.

Hoewel de secondanten voor het duel al benoemd waren, kwam het dankzij heel veel gepraat achter de schermen uiteindelijk niet zo ver. De *Utrechtse provinciale en stads-courant* stelde achteraf dat Van Zuylen op het 'ernstig en dringend en dreigend' verwijt van Forstner van Dambenoy om met bewijzen te komen de 'plechtige betuiging' had gedaan dat hij 'nu noch ooit de bedoeling [had] om baron Forstner van Dambenoy te beleedigen'. Deze *amende honorable* werd echter enkele dagen weerlegd toen een ander Kamerlid, W.A. Schimmelpenninck van der Oye, een boze brief aan de krant stuurde. Van Zuylen zou namelijk evenzeer beledigd geweest zijn:

[G]een der heeren, [deinsde] in de handhaving zijner eer, terug [en] dat het beide moeite moest kosten, om niet den vrijen teugel te vieren aan vermeende krenking van eergevoel, en dat de voorstelling van de wijze, waarop de zaak werd geschikt [...] eenzijdig, onvolledig, hatelijk [was]. (*Utrechtse provinciale en stads-courant*, 4-12-1854 en 13-12-1854)

Het belangrijkste voor dit verhaal is dat er slechts één persoon die een verwijt persoonlijk opvatte voor nodig was om een gevecht in woorden in te ruilen voor een fysiek gevecht. Na afloop van deze kwestie vond Thorbecke het nodig om het debat weer op een zakelijk parlementair niveau te krijgen, dus vandaar zijn verhaal over de *gentleman*. Dit deed hij overigens geheel buiten medeweten van de voorzitter van de Tweede Kamer om. Eigenlijk was de voorzitter van de Tweede Kamer verantwoordelijk voor het bewaken van de orde, maar in het vuur van het debat bleek hij weinig te vertellen te hebben, terwijl Thorbecke juist aan gezag won.

3.2 Opgewonden Limburgers en een zwijgende Thorbecke

Het conflict tussen Forstner en Van Zuylen laat nog iets anders zien. Parlementaire taal is iets anders dan militaire taal. In Thorbeckes parlement botsten deze wel eens met elkaar, omdat zakelijk bedoelde opmerkingen door militairen nogal eens persoonlijk werden opgevat. Zo dreigden twee Maastrichtse liberalen op zaterdag 27 juni 1863 over de militante stijl van een van hen, C.A. de Bieberstein Rogalla Zawadsky, in aanvaring te komen. De Bieberstein, telg van een adellijk Pools-Belgisch geslacht, was oorspronkelijk kolonel in het leger voordat hij in de Tweede Kamer kwam. Hij maakte zich deze jaren vaak druk om de bevaarbaarheid van de Maas en de Zuid-Willemsvaart. Maar nu wilde hij graag met de Belgen onderhandelen over de verdeling en het aftappen van het Maaswater in nieuwe zogenaamde watertractaten.

De Biebersteins stadsgenoot P.F.E. van Wintershoven was juist expliciet tegen het aftappen van Maaswater. Hij stelde dat De Bieberstein radicaal van mening gedraaid was en beweerde dat deze draai alleen had kunnen gebeuren omdat de man geen echte Limburger zou zijn. Het werd er niet gezelliger op toen De Bieberstein antwoordde dat hij dat wel was, ook al was hij inderdaad in het Belgisch-Limburgse stadje Tongeren geboren. Bovendien verweet hij Van Wintershoven dat die zelden in de Tweede Kamer aanwezig was en dat diens woorden ‘voor een oud-soldaat [namelijk De Bieberstein; JT] hard om te hooren’ waren. Hierop deed Van Wintershoven een beroep op een persoonlijk feit. In de negentiende-eeuwse *Handelingen* wordt dat opgenomen met de standaardformulering: ‘De heer x vraagt het woord voor een persoonlijk feit en zegt:’ Wintershoven zei:

Het verwondert mij dat de heer de Bieberstein [...] een beroep schijnt te willen doen op het geweld; [...] Neen, Mijne Heeren, waar het de quaestie is om de belangen te verdedigen die ons door de bevolking zijn toevertrouwd, is het

zeer te onpas een beroep te doen op de wapens. De Nederlandsche wetgevende vergadering heeft geen sympathie voor die middelen. (*HTK* 1862-1863, 1067)

Nergens had De Bieberstein expliciet met geweld gedreigd, maar het noemen van zijn voormalige betrekking (met de formulering ‘oud-soldaat’) alleen al was voldoende om Van Wintershoven op de kast te jagen, die zijn stelling herhaalde dat zijn collega geen Limburger was.

Het is een beetje onduidelijk wat er daarna gebeurde: de *Handelingen* nemen namelijk geen bijgeluiden op. Een oplettende journalist van de *Nieuwe Rotterdamse courant* deed er echter wel verslag van: ‘De heer Wintershoven [raakte] wederom in vuur en liet zich het woord *laster* ontvallen en nog andere opgewonden uitdrukkingen’ (*Nieuwe Rotterdamse Courant*, 28-6-1863). Dit was ernstig genoeg voor de doorgaans zeer terughoudende Kamervoorzitter G.J.C. van Reenen om in actie te komen:

[...] Ik acht mij verplicht [...] aan de leden, althans aan sommigen, te verzoeken zich in hunne uitdrukkingen te matigen. Ik doe dit verzoek in het belang van de waardigheid onzer Vergadering, in het belang van het Vaderland, dat niet wordt bevorderd, wanneer de beraadslagingen [...] in persoonlijke aanvallen en beschuldigingen ontaarden. (*HTK* 1862-1863, 1067)

Dit voorbeeld, en eerder het bijna-duel tussen Forstner en Van Zuylen, laten zien dat de confrontatie tussen parlementaire taal en militaire taal de kracht hadden om de parlementaire orde te doen ontsporen. Tegelijkertijd is het in het Nederlandse parlement nooit tot echte fysieke duels gekomen: met hulp van prominente Kamerleden, zoals de Kamervoorzitter of Thorbecke, kon de angel uit het conflict worden gehaald. Dit gebeurde niet zonder risico’s. In onze ogen lijken de woordenwisselingen van de negentiende-eeuwers weliswaar tamelijk kalm in vergelijking met een confrontatie als die tussen Öztürk, De Graaf en Karabulut, maar dat is een kwestie van perspectief. Het conflict is evengoed ernstig: niet voor niets waarschuwt de voorzitter dat de kemphanen de belangen van het land en de waardigheid van het debat ondermijnen. Bovendien gaf De Bieberstein Van Wintershoven nog een verbale trap na. Van Wintershoven had inmiddels – ongetwijfeld boos – de zaal verlaten en De Bieberstein kreeg het woord:

[...] De geachte afgevaardigde uit Maastricht, die nu de zaal verlaten heeft, heeft gezegd dat ik hem had geprovoceerd. Och neen, Mijnheer de Voorzitter, ik heb dat niet gedaan: niet geprovoceerd, maar ik zal hem alleen door een paar vrienden laten zeggen, wat ik over zijn gedrag denk. De aanval, dien ik

van hem te verduren heb gehad, is grooter geweest dan mijne riposte op hem.
(HTK 1862-1863, 1068)

Het is onbekend of er hierna nog meer tussen de twee Limburgers geprovoceerd werd, maar de voorzitter greep weer in en schreef een kwartier kalmerende schorsing voor.⁷

Wat moest Thorbecke nu met dergelijke opgewonden standjes? Hadden zijn lessen bij hen wel enig effect? In tegenstelling tot het 'mystificatie'-conflict tussen Forstner en Van Zuylen in 1854 hield Thorbecke zich nu op de vlakte. Dit kan verklaard worden doordat hij op dat moment in een heel andere rol bij de vergadering zat, namelijk als minister van Binnenlandse Zaken en als ongeschreven leider van de regering. Thorbecke maakte slechts enkele zakelijke opmerkingen in het debat, die op goedkeuring van een journalist van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* konden rekenen: 'De kalme en praktische redevoeringen van de ministers [...] bragten het debat weder in het regte spoor'.

Waarom intervenieerde Thorbecke nu niet? Misschien kwam dat wel omdat de Kamerleden van 1863 inmiddels meer ervaring hadden en onderling de regels van het parlement beter bewaakten. Het is in ieder geval opvallend te zien hoe vooral de directe medestanders van Thorbecke in deze jaren alle debatten over parlementaire regels en het officiële spelregelboekje van de Tweede Kamer, het *Reglement van Orde*, naar zich toe trokken. Zij wilden bij iedere kwestie over (het schenden van) de spelregels gelijk krijgen. Enkele jaren later zou deze aandacht voor de regels zich ook richten op de positie van de Kamervoorzitter, die als scheidsrechter veel invloed kon uitoefenen. Vanaf 1869 tot aan zijn dood in 1881, zou W.H. Dullert, een van Thorbeckes voornaamste leerlingen, steevast als Kamervoorzitter gekozen worden en bepaalden zijn (liberale) regelinterpretaties wat er wel en wat er niet kon in de Kamer.

Maar het heeft ook te maken met de andere positie die Thorbecke in 1863 bekleedde. In 1854 sprak hij zich expliciet uit over de parlementaire regels, omdat er op dat moment veel te winnen was. De lastige Minister van Oorlog moest weg en allerlei lieden in en om het parlement die zijn hervormingen wilden terugdraaien of op een verkeerde manier interpreerden moesten aangepakt worden in het debat. Op dat moment wilde Thorbecke daarom een Tweede Kamer die ver kon gaan in het leveren van kritiek en scherp oppositie kon voeren. Felle debatten waren een uitstekend middel voor de liberalen om weer een dominante positie te verkrijgen. Toen de liberalen deze positie begin jaren 1860 eenmaal hadden, vroeg dat om een andere politieke benadering. Conflicten als die rondom de watertractaten

werden door Thorbecke afgedaan als ‘kloppartijen’ die in het parlement geen plaats mochten hebben; meer had hij er niet over te zeggen. Achter de schermen had hij dat overigens wel, zoals in de volgende paragraaf zal blijken.

3.3 De fictie van het parlement

In de kloeke biografie *Thorbecke wil het* (Aerts, 2018, pp. 706, 716) komt Thorbecke naar voren als iemand die niet goed tegen kritiek kon, die vrij weinig mensenkennis had, steil en star handelde en nogal rancuneus en wantrouwend van aard was. Deze eigenschappen kwamen meer aan het licht naarmate hij ouder werd. Dit lijkt geen ideaal profiel voor een staatsman, en ook niet voor een docent of scheidsrechter in het debat. Politiek andersdenkenden die er vaak een andere stijl op nahielden, zoals Van Hall, Groen van Prinsterer en Van Goltstein werden in de jaren 1850 en 1860 door Thorbecke en vooral door zijn leerlingen dan ook met venijnige persoonlijke argumenten en instrumenten bestreden. Van anderen werd dit echter niet geaccepteerd. Toen Van Hall kamerlid Thorbecke in 1859 ergens van beschuldigde, greep de laatste naar het middel van een persoonlijk feit.

Hoewel een persoonlijk feit op zichzelf geen persoonlijke aanval is maar een persoonlijke verdediging die bedoeld is om aanvallen onschadelijk te maken, blijkt zo’n verdediging tegelijkertijd ook geschikt om een aanval in te zetten. Wie het woord krijgt bij een persoonlijk feit krijgt de kans de aanval van een ander te duiden, te ontmantelen en idealiter als onheus te ontmaskeren, waardoor de aanvaller gezag en geloofwaardigheid verliest. Thorbecke had in zijn parlementaire leven nog nooit van dit instrument gebruik gemaakt en dat liet hij alle aanwezigen weten ook. De suggestie was: als zelfs hij dat deed, dan moest Van Hall wel heel erg verkeerd bezig zijn. Zoals we eerder zagen, probeerden ook Karabulut en Van Wintershoven de oorspronkelijke aanvallers op deze manier af te serveren. Ministers weten eveneens dat verdedigen beter werkt dan aanvallen. Stap voor stap de kritiek duiden en afbreken is effectiever dan deze kritiek persoonlijk op te vatten en persoonlijk te reageren.

In tijden van crisis en/of polarisatie worden de grenzen van het politieke spel opgezocht en met heftige conflicten en emoties vaak ook overschreden. Het zakelijke in het parlement is verbonden met het collectieve belang van de vergadering en met de structuur van het politieke systeem. Het persoonlijke is daarentegen verbonden met de individuele beleving en emotie (Berezin, 2002, pp. 33-52). Zodra Kamerleden in een zakelijk debat een beroep doen op het persoonlijke, zij het uit eigen initiatief, zij het als reactie, dan zal dat spanningen opleveren met het collectieve belang. Het

persoonlijke zal onvermijdelijk botsen met het zakelijke. De liberalen rondom Thorbecke probeerden deze botsing te voorkomen door het te doen voorkomen alsof alles in de politiek zakelijk moest zijn. Maar in de praktijk bleek het vaak onmogelijk om het persoonlijke en het zakelijke van elkaar te scheiden. Zo vond de oudere Thorbecke dat evenzeer lastig. In 1864 stelde hij als minister na een lange discussie: 'Ik – die in de regel kalm ben – worde dan toch door deze herhaaldelijke persoonlijke aanvallen – meer dan welligt goed is – gevoelig' (*HTK* 1864-1865, 152). De understatementen laten enerzijds een broeiend onbehagen bij Thorbecke zien. Maar zij laten ook zien dat Thorbecke zich zelf ook niet aan de regels van de parlementaire *gentleman* kon of wilde houden. De parlementaire *gentleman* zou immers niet knorrig reageren op de kritiek, maar deze zakelijk onschadelijk maken.

Leefde Thorbecke zijn eigen lessen niet na? Kort voor zijn dood loste Thorbecke deze paradox zelf op, in de narede die hij bij de uitgave van het laatste deel van zijn parlementaire redevoeringen schreef. Hier legt hij uit dat hij 'persoonlijke aanvallen' – of die nu van hemzelf of anderen kwamen – zo veel mogelijk buiten de tekst van het boek heeft gehouden. Deze zelfcensuur had hij toegepast omdat ministers nu eenmaal 'een anderen maatstaf laten welgevallen, dan die bij den volksredenaar of het parlamentslid past.' Het ging bij ministers namelijk om besturen, rekenschap geven en de harmonie van al het gezamenlijke werk, en niet om de waan van de dag. Daar waar aanvallen van tegenstanders wel beschreven moesten worden, gebeurde dat met 'de fictie van parlementaire hoffelijkheid' in gedachten (Thorbecke, 1870, pp. xviii-xix). Met deze 'fictie' slaat Thorbecke de spijker op zijn kop. Achter alle woorden en weerwoorden schuilde weldegelijk een wereld vol felle en persoonlijke verwijten.

Door het woord 'fictie' te gebruiken nam Thorbecke een risico. Fictie is immers een verhaal: het is niet echt gebeurd, het is *fake* en nep. Tegelijkertijd is fictie ook heel veel waard. Wie in het verhaal van een parlement gelooft, gelooft in het vermogen van het parlement om concrete veranderingen te bewerkstelligen. Zonder gedeelde fictie zou het zo maar kunnen gebeuren dat Kamerleden eindeloos delibereren of kibbelen en nooit tot beslissingen te komen.

Thoreckes 'fictie' maakt deel uit van een breed scala aan geschreven en ongeschreven parlementaire rituelen. Deze gedeelde rituelen maken parlementen geloofwaardig. Door een handeling uit te voeren die alle betrokkenen begrijpen, krijgt het individuele een plek in het geheel. Een ritueel is een brug tussen het persoonlijke, individuele en emotionele belang enerzijds en het collectieve, zakelijke en rationele belang anderzijds. Het persoonlijke feit is als zodanig een perfect voorbeeld van zo'n ritueel: een

individu heeft een persoonlijk probleem met een al dan niet persoonlijk bedoelde opmerking. Door de juiste handeling uit te voeren kan dat probleem worden opgelost. Maar op een hoger niveau zou zelfs het parlement als geheel als een ritueel gezien kunnen worden: een plek waar door middel van handelingen die alle betrokkenen begrijpen individuele-, groeps- en collectieve vraagstukken kunnen worden opgelost (Berezin, 2002, pp. 44-46; Velde, 2003).

Natuurlijk wordt het ritueel wel eens ter discussie gesteld of expliciet benoemd. Denk bijvoorbeeld aan Hilbrand Nawijns 'De Tweede Kamer is één groot ritueel' uit december 2002, Wilders' 'nepparlement' uit september 2015 of Baudets weigering te vergaderen, in september 2018, omdat hij de Kamerdebatten 'beneden zijn waardigheid' vond. De rituelen lijken op zulke momenten minder vanzelfsprekend en de parlementaire orde komt dan misschien wel in gevaar. Anderzijds tonen rituelen juist op dit soort momenten de meeste veerkracht. De beschermers van de rituelen, in de eerste plaats de Kamervoorzitter maar ook de andere Kamerleden, zullen er namelijk alles aan doen om het spel in goede banen te leiden, waarna de spelbreker die het ritueel in twijfel trok juist zelf buiten spel staat.

4 Conclusie

Een kwantitatieve inventarisatie van de frases 'niets persoonlijks maar', 'niets persoonlijks' + 'bedoeld' en 'persoonlijke(n) aanval' toonde aan dat persoonlijke opmerkingen relatief weinig als zodanig expliciet worden benoemd in het politieke debat. Dat betekent geenszins dat persoonlijke opmerkingen daar geen rol spelen. Integendeel, het persoonlijke speelt wel degelijk een rol, kan worden geïnterpreteerd als een persoonlijke aanval, kan leiden tot een beroep op een persoonlijk feit, en zo indirect een nieuwe aanval opleveren. Het speelde ook een rol in Thorbeckes bijdragen aan het negentiende eeuwse parlementaire debat, hoewel hij zich als een expliciete tegenstander van een dergelijke debatstijl had geprofileerd.

Dergelijke persoonlijke aanvallen en verdedigingen horen eenvoudigweg bij het parlementaire spel. Dat spel zit vol gedeelde rituelen en het is zaak deze te koesteren. Typisch negentiende-eeuwse rituelen als het persoonlijke feit of een scherp optreden van de Kamervoorzitter kunnen de Tweede Kamer en haar leden beschermen en waar nodig versterken. Dankzij gedeelde rituelen kan een parlement meer gaan

betekenen. Zo kent de Tweede Kamer allerlei periodes in haar bestaan waarin haar handelingen slechts voor *insiders* interessant waren. Vanaf het midden van de jaren tachtig tot en met de jaren negentig van de twintigste eeuw sprak men bijvoorbeeld over ‘de Haagse kaasstolp’: al wat in het parlement gebeurde, gebeurde op grote afstand van de samenleving. Dat is nu wel anders. Juist door de aanvallen, de verdedigingen en alle gedeelde rituelen waarmee het spel in goede banen wordt geleid, is politiek in de eenentwintigste eeuw een stuk spannender geworden, zowel voor directe betrokkenen, maar ook voor de pers en het kiezerspubliek. Het is mede aan Thorbecke te danken dat de Tweede Kamer het politieke hart van Nederland geworden is.

Noten

- 1 Om deze reden zou de uitdrukking ‘Niets persoonlijks, maar...’ als een praeteritio kunnen worden opgevat: de spreker noemt iets, terwijl hij tegelijkertijd verklaart dat hij de intentie heeft datgene niet te noemen. Een bekend voorbeeld van de praeteritio is ‘om maar te zwijgen van...’, waarna de verzwegen zaak toch genoemd wordt. Zie Van Velsen en De Jong (2007).
- 2 Burr aan Hamilton, 21-6-1804. Te vinden op: <https://founders.archives.gov/documents/Hamilton/01-26-02-0001-0207>
- 3 De genoemde database is te vinden onder www.officielebekendmakingen.nl. Deze bevat alle *Handelingen* uit de geschiedenis van de Tweede Kamer en Eerste Kamer. Zie hiervoor: <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/uitgebreidzoeken/historisch>
- 4 De ministers in de jaren tachtig staan bekend om hun zakelijke politieke stijl. Lubbers en de zijnen hadden geen tijd voor retorische flauwekul maar wilden problemen aanpakken. Zie voor de stijl van Ruud Lubbers en de zijnen onder andere Te Velde (2002, pp. 239-240).
- 5 Overigens was wat er in de openbaarheid van het parlement gebeurde ook nog wel wat anders dan wat er in de achterkamers gebeurde, die zich in de negentiende eeuw overigens gewoon bij de politici thuis bevonden. In 1860 schreef Thorbecke zijn vriend G.M. van der Linden bijvoorbeeld tijdens een politiek akkefietje dat hij geen bezoek wilde ontvangen, want ‘al wat bij of door mij geschiedt wordt persoonlijk uitgelegd’, en deze persoonlijke politiek zou een zakelijke oplossing voor de problemen alleen maar in de weg staan. Ook deze woorden suggereren dat de lessen van Thorbecke niet waren aangekomen.
- 6 Deze en alle andere in dit artikel genoemde kranten zijn te vinden via de database www.delpher.nl.
- 7 Zie *HTK* 1862-1863, 1068 e.v. Overigens ontstond er na deze pauze nog een kleine discussie tussen Van Wintershoven en Storm van ’s Gravesande omdat laatstgenoemde eerstgenoemde ervan beschuldigde lokale belangen na te streven in plaats van algemene belangen. Van ’s Gravesande vroeg een persoonlijk feit aan waarin hij beweerde dat nooit gezegd te hebben en eindigde met de woorden: ‘Ik verzoek hem wat beeter te hooren’ (*Ibidem*, 1071).

Literatuur

- Aerts, R. (2018). *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Berezin, M. (2002). Secure states: Towards a political sociology of emotion. *The Sociological Review*, 50(2), 33-52.
- Freeman, J.B. (2002). *Affairs of honor. National politics in the New Republic*. New Haven: Yale University Press.
- Thorbecke, J.R. (1870). *Parlementaire redevoeringen van september 1865 tot februari 1866*. Deventer: Ter Gunne.
- Van Velsen, A., & De Jong, J. (2007). 'Hij is handig, om niet te zeggen onethisch'. De verleidingen van de praeteritio. In K. Korevaart, H. Jansen & J. de Jong (red.), *Het woud van de retorica* (pp. 191-205). Leiden: SNL.
- Velde, H. te (2002). *Stijlen van Leiderschap. Persoon en politiek van Thorbecke tot Den Uyl*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.
- Velde, H. te (2003). *Het theater van de politiek*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Over de auteur

Jouke Turpijn (1976) is Universitair Docent Nederlandse Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij is gespecialiseerd in publieksgeschiedenis en de politieke en sociale geschiedenis van Nederland in de laatste twee eeuwen. Zijn proefschrift *Mannen van Gezag. De uitvinding van de Tweede Kamer 1848-1888* (Wereldbibliotheek 2008) beleefde diverse herdrukken.